

Kartografie 1 - přednáška 1

Jiří Cajthaml

ČVUT v Praze, katedra geomatiky

zimní semestr 2014/2015

- přednášky, cvičení, zápočty, zkoušky
- Jiří Cajthaml (přednášky, cvičení)
- potřebné znalosti:
  - vzorce pro trigonometrické funkce
  - sférická a rovinná trigonometrie
  - diferenciální a integrální počet
  - rozvoj vzorců v řadu (Taylorův rozvoj)
  - Matlab
  - základy teoretické geodézie (úlohy na elipsoidu)

- „umění, věda a technologie vytváření map, včetně jejich studia jako vědeckých a uměleckých prací“
- návaznost na řadu dalších oborů (geodézie, geografie, . . .)
- lze dělit na více podoborů podle různých hledisek
- základním kamenem je „matematická kartografie“
  - teorie zobrazování referenční plochy zemského povrchu do roviny mapy
  - vlastnosti a praktická užití kartografických zobrazení
  - kartografická zkresení

- tvar Země je nepravidelný, členitý, nelze matematicky popsat
- pro účely kartografie se tvar Země nahrazuje **referenční plochou**
- vlastnosti referenční plochy:
  - její tvar a velikost jsou podobné tvaru Země
  - je matematicky snadno definovatelná
  - nahrazuje buď celou Zemi, nebo její část
- referenční plochy:
  - geoid
  - elipsoid
  - koule
  - rovina

- v geodézii a kartografii – dvouosý rotační elipsoid
- 2 parametry:
  - velká poloosa (a), malá poloosa (b)
  - excentricita (e)
  - zploštění (f)

$$e^2 = (a^2 - b^2)/a^2$$

$$f = (a - b)/a$$

- **Besselův elipsoid:**

$$a = 6\,377\,397,155 \text{ m ,}$$

$$b = 6\,356\,078,963 \text{ m ,}$$

$$e^2 = 0,006\,674\,3722 \text{ ,}$$

$$f^{-1} = 299,152\,813 \text{ .}$$

- **elipsoid WGS84:**

$$a = 6\,378\,137 \text{ m ,}$$

$$b = 6\,356\,752,314 \text{ m ,}$$

$$e^2 = 0,006\,694\,3800 \text{ ,}$$

$$f^{-1} = 298,257\,22 \text{ .}$$

- konstantní křivost, snadnější výpočty
- použití pro mapy malých a středních měřítek
- 1 parametr:
  - poloměr (R)

- **volba poloměru:**

$$R = a,$$

$$R = b,$$

$$R = \sqrt{MN},$$

$$R = \sqrt[3]{a^2 b} \text{ (stejný objem),}$$

$$R = (2a + b)/3,$$

...

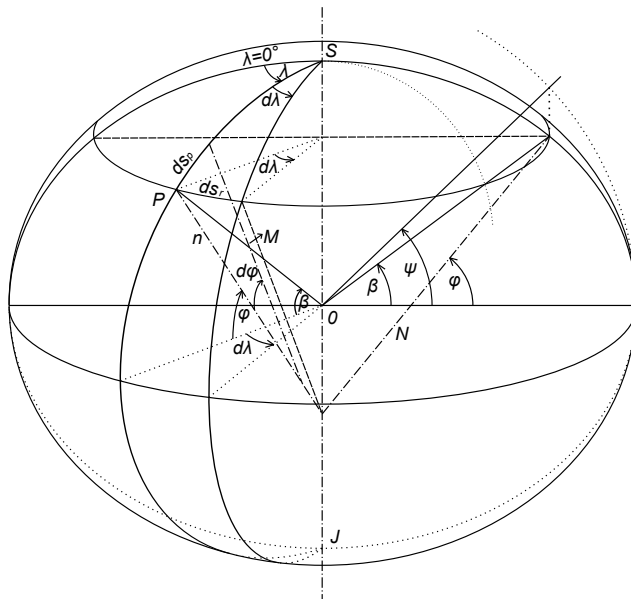
- tečná rovina ve zvoleném bodě
- použití pro malá území do průměru 20 km
- nulová křivost
- nelze použít pro mapy malých a středních měřítek
- vliv zanedbání křivosti Země pro polohopisné a výškopisné práce (viz předmět Geodézie) . . .

Souřadnicové soustavy na referenčním elipsoidu

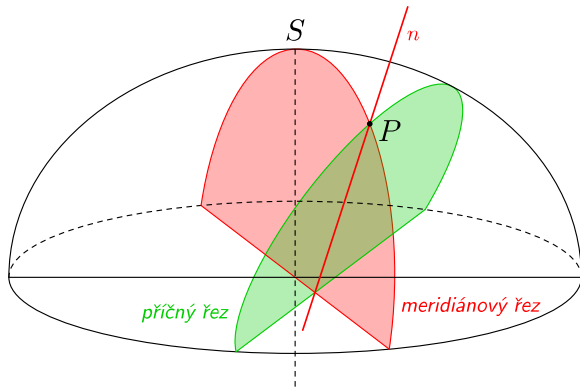
- zeměpisné souřadnice (φ, λ)
- geocentrická šířka (β)
- redukovaná šířka (ψ)
- pravoúhlé souřadnice (X, Y, Z)

- převod mezi zeměpisnými a pravoúhlými souřadnicemi – teoretická geodézie
- **zeměpisná šířka** (na elipsoidu φ , na kouli U)
  - úhel mezi normálou v bodě a rovinou rovníku
  - 0° až 90° na severní polokouli
  - 0° až -90° na jižní polokouli
- **zeměpisná délka** (na elipsoidu λ , na kouli V)
  - úhel mezi rovinou místního poledníku a rovinou základního poledníku
  - 0° až 180° na východní polokouli
  - 0° až -180° na západní polokouli

Souřadnicové soustavy

Normálové řezy

- **rovnoběžka** – konstatní zeměpisná šířka
- **poledník** (meridián) – konstatní zeměpisná délka
- **rovník** – $\varphi = 0^\circ$ resp $U = 0^\circ$
- **zeměpisné póly** – $\varphi = \pm 90^\circ$ resp $U = \pm 90^\circ$

- geocentrická šířka

$$\operatorname{tg} \beta = (1 - e^2) \operatorname{tg} \varphi$$

- redukovávaná šířka

$$\operatorname{tg} \psi = \sqrt{1 - e^2} \operatorname{tg} \varphi$$

- na elipsoidu

$$ds_p = M d\varphi$$

$$ds_r = N \cos \varphi d\lambda$$

- na kouli

$$ds_p = R dU$$

$$ds_r = R \cos U dV$$

hlavní poloměry křivosti:

$$M = \frac{a(1 - e^2)}{(1 - e^2 \sin^2 \varphi)^{\frac{3}{2}}}$$

$$N = \frac{a}{(1 - e^2 \sin^2 \varphi)^{\frac{1}{2}}}$$

Izometrické souřadnice

- zeměpisné souřadnice nejsou symetrické (izometrické)

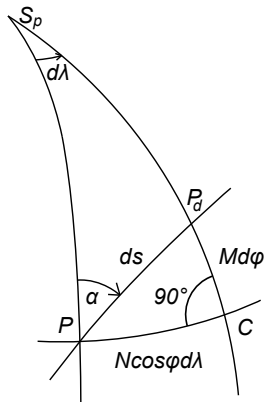
$$ds^2 = f(\xi, \eta) \cdot (d\xi^2 + d\eta^2)$$

- f je libovolná funkce

$$ds^2 = M^2 d\varphi^2 + N^2 \cos^2 \varphi d\lambda^2$$

$$dq = \frac{M}{N \cos \varphi} d\varphi$$

$$q = \int_0^\varphi \frac{M d\varphi}{N \cos \varphi}$$

$$q = \ln \left[\operatorname{tg} \left(\frac{\varphi}{2} + 45^\circ \right) \left(\frac{1 - e \sin \varphi}{1 + e \sin \varphi} \right)^{\frac{e}{2}} \right]$$

$$Q = \int_0^U \frac{dU}{\cos U} = \ln \operatorname{tg} \left(\frac{U}{2} + 45^\circ \right)$$

- aby se obraz referenční plochy (např. plášť kužele) co nejlépe přimykal v dané oblasti k referenční ploše
- osa zobrazovací plochy není rovnoběžná se zemskou osou
- souřadnice jsou vztaženy ke **kartografickému pólu (K)**
- **kartografická šířka**
  - definována analogicky jako zeměpisná šířka
  - měří se od kartografického rovníku
- **kartografická délka**
  - definována analogicky jako zeměpisná délka
  - měří se od zeměpisného poledníku procházejícího kartografickým pólem
- je-li kartografický pól na zeměpisném rovníku – zobrazení v **transverzální poloze**
- je-li kartografický pól jinde – zobrazení v **obecné poloze**

Vztahy mezi kartografickými a zeměpisnými souř.

- snadno řešitelné pouze na referenční kouli
- sférická trigonometrie
  - sférický trojúhelník je tvořen úseky třech hlavních kružnic
  - $a, b, c, \alpha, \beta, \gamma \in (0^\circ, 180^\circ)$
  - součet libovolných dvou stran je větší než strana třetí
  - proti stejným stranám leží stejné úhly, proti větší straně leží větší úhel
  - součet všech stran je menší než 360° , tj. $a + b + c < 360^\circ$
  - součet všech úhlů je větší než 180° a menší než 540° , tj. $180^\circ < \alpha + \beta + \gamma < 540^\circ$
  - rozdíl mezi součtem všech úhlu sférického trojúhelníku a úhlem přímým se nazývá *exces sférického trojúhelníku (nadbytek)*, značí se e , tj. $e = a + b + c - 180^\circ$

Vztahy sférické trigonometrie

- sinová věta

$$\frac{\sin a}{\sin \alpha} = \frac{\sin b}{\sin \beta} = \frac{\sin c}{\sin \gamma}$$

- kosinová věta pro stranu

$$\cos a = \cos b \cos c + \sin b \sin c \cos \alpha$$

- kosinová věta pro úhel

$$\cos \alpha = -\cos \beta \cos \gamma + \sin \beta \sin \gamma \cos a$$

- Neperovy analogie

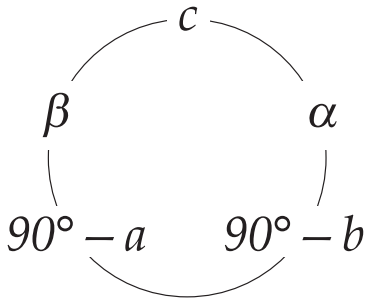
$$\operatorname{tg} \frac{a+b}{2} = \frac{\cos(\frac{\alpha-\beta}{2})}{\cos(\frac{\alpha+\beta}{2})} \operatorname{tg} \frac{c}{2}$$

$$\operatorname{tg} \frac{\alpha+\beta}{2} = \frac{\cos(\frac{a-b}{2})}{\cos(\frac{a+b}{2})} \operatorname{cotg} \frac{\gamma}{2}$$

Neperovo pravidlo pro pravoúhlý trojúhelník

Do kruhového schématu zapíšeme nejprve přeponu c , po stranách přilehlé úhly α, β a proti nim rozdíly $90^\circ - a$, $90^\circ - b$, kde a, b jsou odvěsny pravoúhlého trojúhelníku. Dle Neperova pravidla platí:

- kosinus každého prvku v kruhovém schématu je roven součinu sinů protilehlých prvků
- kosinus každého prvku v kruhovém schématu je roven součinu kotangent sousedních prvků.

Vztahy mezi kartografickými a zeměpisnými souř.

- dle předchozích vztahů
- převod U, V na $\check{S}, D$

$$\sin \check{S} = \sin U_k \sin U + \cos U_k \cos U \cos \Delta V$$

$$\sin D = \frac{\sin \Delta V \cos U}{\cos \check{S}}$$

- převod $\check{S}, D$ na U, V

$$\sin U = \sin \check{S} \sin U_k - \cos \check{S} \cos U_k \cos D$$

$$\sin \Delta V = \frac{\sin D \cos \check{S}}{\cos U}$$

- pravoúhlé souřadnice X, Y
  - počátek volen do obrazu kartografického pólu nebo do průsečíku obrazu základního poledníku a rovníku
  - orientace os může být různá (matematická, EN, speciální (JTSK))
  - někdy využito adičních konstant (zejména kvůli záporným souřadnicím)
- polární souřadnice ρ, ε
  - používají se u kuželových a azimutálních zobrazení (snadnější zobrazovací rovnice)
  - ρ je průvodič (eukleidovská vzdálenost od počátku)
  - ε je úhel průvodiče měřený od rovnoběžky s osou X

Důležité křivky na kouli a elipsoidu

- **geodetická křivka** (na elipsoidu) - viz teoretická geodézie
- **ortodroma** (na kouli) - angl. great circle
- **loxodroma** - angl. rhumb line

- důležité v navigaci
- ve vybraných zobrazeních se zobrazují jako přímky

- křivka, která protíná poledníky pod stále stejným azimutem
- zpravidla se řeší na kouli
- spirálovitě se blíží k pólům
- obecná křivka (kromě vybraných zobrazení)
- Mercatorovo zobrazení (konformní válcové) – loxodroma
přímka
- využití: letecká, námořní doprava (dnes nahrazeno GNSS)

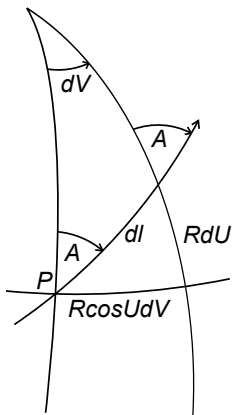
Loxodroma, odvození

- počáteční bod P
- azimut loxodromy A (konstanta)
- délka loxodromy dl
- odvození:

$$\operatorname{tg} A = \frac{R \cos U \, dV}{R \, dU}$$

$$dV = \operatorname{tg} A \frac{dU}{\cos U}$$

$$V_2 - V_1 = \operatorname{tg} A \left(\ln \operatorname{tg} \left(\frac{U_2}{2} + 45^\circ \right) - \ln \operatorname{tg} \left(\frac{U_1}{2} + 45^\circ \right) \right)$$

- délka loxodromy dl
- odvození:

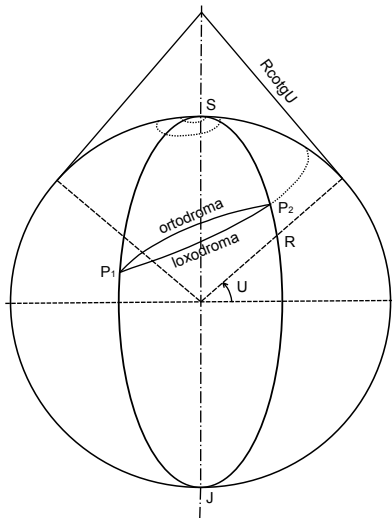
$$dl = \frac{R dU}{\cos A}$$

$$l_{12} = \frac{R}{\cos A} (U_2 - U_1)$$

- loxodroma probíhá vždy vzdálenějšími místy od pólu než ortodroma

- nejkratší spojnice dvou bodů na referenční kouli (geodetická křivka na kouli)
- protíná poledníky pod různými azimuty
- vrací se do bodu ze kterého vychází
- jedná se o hlavní kružnici (střed kružnice je ve středu koule)
- její délka je vždy kratší než délka loxodromy
- gnómonická projekce – ortodroma přímka
- využití: geodézie, letecká nebo námořní doprava

Porovnání loxodromy a ortodromy

Řešení ortodromy

- sférický trojúhelník
- dále platí
Clairautova věta

$$\cos U \sin A = \cos U_{max}$$

a tedy

$$U_K = 90^\circ - U_{max} = A_o$$

$$V_K = V_{max} + 180^\circ$$

